

אַ שליסל פֿאַר אַ נײַ לעבן און אַ שלאָס פֿאַר אַ טױטן

En nyckel för ett nytt liv och ett lås för en som dött

Nyckeln vid sängen

I boken "They Called Me Mayer July" skildrar Majer Kirshenblat som 75-åring sin barndom i den polska staden Opatów (jid. Apt). Han beskriver sitt liv som ung pojke på 1930-talet före emigrationen till Kanada. Både i bild och ord får läsaren en god inblick i hur det judiska livet kunde te sig i en polsk shtetl vid denna tid. En bild visar en barnaföderska. På väggarna hänger *tilim*, verser ur Psaltaren, som ett verksamt medel mot allehanda olyckor i samband med födseln. Ser man noga på bil-

den syns även en stor nyckel ligga på en stol bredvid sängen. Den skulle symboliskt medverka till att "öppna" för barnet och på så sätt underlätta nedkomsten.

Låset i graven

Vad är vad gällande gravskick? Är det en fråga om religiöst påbud, sedvänja eller element från omgivande kultur eller kulturer? När man besöker judiska begravningsplatser i olika länder i Europa slås man av skillnaderna i gravstenarnas utseende. Från praktfulla "barockstenar" till folkkonstinspirerade eller tidstypiska jugend- eller art déco-formade *matseyves* eller i vissa områden polykroma och rikt ornamenterade gravstenar. Det finns även exempel på figurer som änglar, vilka skyler sitt ansikte med ena vingen eller rikt dekorerade gravbyggnader, där hela berättelser finns skildrade på dess väggar.

Vissa ligger begravda i *oy(h)olim*, särskilda byggnader för framträdande religiösa gestalter, medan andra vilar i maosoléer som i Łódź, där textilmagnaten Poznańskis storslagna gravmonument med flera dyrbara stensarkofager för familjemedlemmarna visar deras makt och rikedom. Detta i kontrast till gettofältets otaliga plattor över tänkta gravar, som i bästa fall har ett nummer men inget mer.

I Ukraina och Ryssland har man av tradition på gravstenen bilder i form av foton på den bortgångne medan man i Sverige numera också lägger blommor på graven, som i

sitt utseende inte skiljer sig särskilt från kristna gravar.

I Biuletyn nummer tre 1989 från Judiska historiska institutet i Warszawa redogörs för fynd från arkeologiska utgrävningar av övergivna och bortglömda judiska begravningsplatser i Polen. Vid undersökning av gravarna fann man en del artefakter, som normalt inte återfinns i judiska gravar: mynt av olika slag, spikar, keramikskärvor, hänglås och ett fåtal nycklar. Lerskärvorna förekommer dock också i vår tid och även på Göteborgs judiska begravningsplats. Tanken bakom att lägga keramikskärvor över den dödes ögon eller mun är symbolisk. Kroppen ses som ett kärl, vilket brustit i dödsögblicket och skärvorna är en sinnebild för detta.

Idag är traditionen att inte ha spikar i kistan rådande men så har inte alltid varit fallet. Kistbegravning tillämpades ursprungligen som ett krav från det ickejudiska samhället. Om man ska återuppstå en gång är ju kistan ett hinder. Också placeringen av den döde med huvud eller fötter mot Jerusalem har skiftat under tidernas gång. Mynten man fann nära den dödes huvud kommer möjligen från seden att till exempel i en ny kudde sy in eller skänka ett utgåendet mynt "till lycka". Men hänglåsen?

De återfanns i 35 % av gravarna i Lublintrakten och var oftast placerade i huvudhöjd eller över munnen. Från Sochaczew finns en uppgift om att "den döde inte skulle berätta något om denna världen i den kommande". I Przemyśl lade man låset över den dödes mun "för att han inte skulle säga dåliga saker". Men man vet faktiskt inte.

A bisl un a bisl... Lite om jiddisch 8

Jiddisch har två ord för "tomat": *pomidor* eller *goldepl*. Etymologiskt och historiskt är det intressant. *Pomidor* är också det polska ordet, vilket i sin tur är ett inlån från italienskans *pomodoro*. Ordagrant översatt betyder det "äpple av guld", vilket är samma ordalydelse som på jiddisch: *goldepl*. Måhända har det kommit till jiddisch via tyskan, där man förutom *Tomate* också har *Goldapfel* och *Paradiesapfel*. Ett ord som för mig lät som *Paradis* hörde jag förresten en gång från etniska ungrare i rumänska Transylvanien.

Men varför "guldapfel"? Jo, de första tomaterna som kom till Europa var gula och inte röda. Dessutom räknades inte denna delikatess som grönsak utan som frukt. Ett sent exempel på detta ser vi i en strof i Deborah Vogels dikt "Dos primitive lebn in shtot", skriven 1926 i Lwów:

*un zunen-karshn, zunen-marantsn fun reklames
zenen frukhtn baykhike:
vi goldepl, karshn, flomen,
vos kiln op dem guf mit zeyer glozikn fleysh.*

solkörsbär och reklamens solapelsiner
är bukidga frukter:
som tomater, körsbär och plommon,
vilka svalkar kroppen med sitt glasiga kött.